

ŞEMSEDDİN-İ SİVASÎ ve MİR'ÂTÜ'L- AHLÂK ADLI MESNEVÎSİ*

Birgöl TOKER**

ÖZET

Onaltıncı yüzyılda yaşayan Şemseddin-i Sivasî, manzum ve mensur otuzdan fazla eser vermiştir. Kütüphanelerde mevcut bulunan on bir manzum eserinden dokuzu mesnevî şeklindedir. En hacimli mesnevîlerinden biri de 4520 beyitlik Mir'âtü'l-Ahlâk'tır. Bu makalede Şemseddin-i Sivasî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verildikten sonra Mir'âtü'l-Ahlâk çeşitli yönleriyle tanıtılmıştır. Makalemizin sonunda Şemseddin-i Sivasî'nin ve Mir'âtü'l-Ahlâk'ın Türk edebiyat tarihi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Şemseddin-i Sivasî, Mir'âtü'l-Ahlâk, Mesnevî, XVI. Yüzyıl

ŞEMSEDDİN-İ SİVASÎ AND HIS SPIRITUAL COUPLETS NAMED MİR'ÂTÜ'L- AHLÂK

ABSTRACT

Şemseddin-i Sivasî who lived in 16th century has more than thirty verse and prose. In the libraries there are eleven verse out of which nine are spiritual couplets. Mir'âtü'l-Ahlâk is one of the most successful spiritual couplets has 4520 verse. After Şemseddin-i Sivasî's life, his Works and his literary life has been introduced in this study, we introduced Mir'âtü'l-Ahlâk in outlines. In the end, we tried to emphasize the import of Mir'âtü'l-Ahlâk and Şemseddin-i Sivasî in Turkish literature.

KEY WORDS

Şemseddin-i Sivasî, Mir'âtü'l-Ahlâk, Spiritual Couplets, 16th Century

* Bu makale, Birgöl Toker tarafından hazırlanan **Şemseddin-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevîsinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi** isimli doktora tezi (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003, Basılmamış Doktora Tezi)'nden alınmıştır.

** Dr.

Giriş

Eski Türk edebiyatında bazı şairler gazelleriyle, bazıları kasideleriyle anılırken bazıları da mesnevîleriyle tanınmaktadır. On altıncı yüzyıl müelliflerinden Şemseddin-i Sivasî de mesnevî şairi olarak yer almaktadır.

Asıl adı Ahmed bin Ebu'l-Berekât Muhammed bin Ârif Hasan'dır. Künyeleri Ebu's-Senâ, lakapları Şemseddin, mahlasları Şemsî, şöhretleri Kara Şems'tir.¹ Pek çok eserini kaleme aldığı Sivas'ta ise Şems-i Azîz lakabıyla tanınmaktadır.² Babası Muhammed Ebu'l-Berekât, Şeyh Habib Karamanî'nin Amasya'daki halifesi Hacı Hızır'ın müritlerindendi. Horasan taraflarından yirmi sekiz sofusuyla birlikte Zile'ye gelerek yerleşmiştir.³

Sivasî Tokat'ın Zile kasabasında doğmuştur. Hakkında bilgi veren kaynaklar doğum yerinde fikir birliği ederken, doğum tarihinde ayrılmaktadır. Güvenilir kaynakların verdiği tarih H. 926/M. 1520'dir.⁴ Yedi yaşındayken babası tarafından duasını almak için Şeyh Hacı Hızır'ın yanına götürülür.⁵ İlk tahsilini babasının yanında Zile'de tamamladıktan sonra, Tokat'a ağabeyleri Muharrem ve İbrahim Efendilerin yanına gönderilir.⁶ Tokat'ta devrin büyük âlimlerinden Arakiyecizâde Mevlânâ Şemseddin'in derslerine devam eder. Kısa zamanda tahsilini tamamlar ve İstanbul'a gider. İstanbul'da medrese tahsilini de başarıyla bitirince seman medreselerinden birine müderris olur.⁷ Bir gün kazaskeri ziyarete gittiğinde müderrislerin dalkavuklukla mansıp istediğini, bu

¹ Muhammed Nazmî, **Hediyyetü'l-İhvân**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Böl. Nu. 4587, yk. 24b.

² Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Şairleri**, Sivas 1948, s.11.

³ Aşkun, **age**, s.12.

⁴ Müstakimzâde Sadeddin Süleyman, **Hülasatü'l-Hediyye**, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi Şer'iyye Böl. Nu.1128, yk.11a; Harîrîzâde Mehmed Kemaledin Efendi, **Tıbyânü'l-Vesâilî'l-Hakâik**, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Böl. Nu.4321/1, yk. 209b; Bursalı Mehmed Tahir, **Meşâyih-ı Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli**, İstanbul 1318, s.7; Sâdık Vicdânî, **Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye)** (Hzl. İrfan Gündüz), İstanbul 1990, s. 250; Abdalbâki Gölpınarlı, "Şemsiyye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, İstanbul 1970, s. 422. Doğum tarihi olarak Hocazâde Hilmi H.928 (**Ziyaret-i Evliya**, İstanbul 1325, s.90), Vehbi Cem Aşkun H.924 (**Sivas Şairleri**, s.11) tarihini vermektedir.

⁵ Recebû's-Sivasî, **Necmü'l-Hüdâ, (Hidayet Yıldızı Şemseddin-i Sivasî Hazretlerinin Menkubeleri**, Çev. Hüseyin Şemsi Güneren, Hzl. Fatih Güneren), İstanbul 2000, s.13.

⁶ Recebû's-Sivasî, **age**, s.14. Müstakimzâde Sadeddin Süleyman, **Hülasatü'l-Hediyye**, yk. 11a-12a; Bursalı Mehmed Tahir, **Meşâyih-ı Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli**, s.7-8.

⁷ Müstakimzâde Sadeddin Süleyman, **age**, yk. 11a-12a; Bursalı Mehmed Tahir, **age**, s.7-8.

sebepden aşığalandığını görüp, bu görevden istifa eder.⁸ Bir müddet sonra Şam'a gider. Oradan da hac vazifesini yerine getirip Zile'ye döner. Zile'de talebe yetiştirmeye ve halka vaaz vermeye başlar. Bu arada Tokat'taki üstadı Şeyh Arakiyecizâde'yi ziyareti esnasında Abdülmecid Şîrvânî'nin burada bulunduğunu öğrenir.⁹ Sohbetine katılır ve o anda talebesi olur. Altı ay sonra icazet alarak tekrar talebe yetiştirmeye başlar. Bu esnada Sivas valisi Hasan Paşa (vefatı 974/1567) tarafından yaptırılan ve bugün Meydan Camii diye anılan camie vâiz olarak davet edilir. Kendisi için yaptırılan dergâha ailesi ve talebeleriyle birlikte yerleşir ve burada pek çok talebe yetiştirir. Eserlerinin çoğunu da bu dönemde te'lif etmiştir.

Şemseddin-i Sivasî hakkında bilgi veren menakıp kitaplarının hepsi onun Eğri kalesinin fethine (19 Safer 1005/12 Ekim 1596) katıldığını bildirirler.¹⁰ Hatta, savaştan önce padişaha zaferi müjdelediğini, harbin en şiddetli anında ordunun bozulma ihtimali baş gösterince duası ve askeri teşvikiyle savaşın kazanıldığını kaydederler. Sadece Mehmed Süreyya, Sivasî'nin padişah fermanıya davet edilmesine rağmen ihtiyarlıktan davete icabet edemediğini yazar.¹¹ Peçevî ve Naîmâ tarihlerinde ise savaşın kazanılmasında etkili olan şahıs Hoca Sadeddin Efendi'dir.¹² Hammer ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı da aynı görüştedir.¹³ Fakat Peçevî dışındakiler, eserlerinin diğer bölümlerinde Şemseddin-i Sivasî'nin Eğri seferine katıldığını kaydederler.¹⁴ Sultan III. Mehmed'in Şemseddin-i Sivasî'nin yeğeni Abdülmecid-i Sivasî'yi İstanbul'a davet eden fermanında "Şemseddin Efendi'nin Eğri seferinde refakatinden zâhiren ve bâtinen çok menâfi müşahede etmişizdir." ifadesinden Eğri fethine katıldığı anlaşılmaktadır. Şemseddin-i Sivasî, zaferden sonra İstanbul'da biraz dinlenir ve Sivas'a döner. Kısa bir süre sonra Rebiulevvel 1006'da vefat eder ve Meydan Camii haziresine defnedilir. Vefat tarihi olarak Mehmed Süreyya¹⁵ H.

⁸ Müstakimzâde Sadeddin Süleyman, **age**, yk. 12a, Recebû's-Sivasî, **age**, s. 15. Sâdık Vicdânî, önceden gördüğü bir rüyanın aynen vuku bulması üzerine tahsili terk ederek Hicaz'a gittiğini belirtmektedir.

⁹ Recebû's-Sivasî, **age**, s. 21.

¹⁰ Muhammed Nazmî, **Hediyetü'l-İhvân**, yk. 58a-61b; Müstakimzâde Sadeddin Süleyman, **Hülasatü'l-Hediyet**, yk. 20a-21b; Recebû's-Sivasî, **Necmü'l-Hüdâ**, s. 78.

¹¹ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, İstanbul 1311, C. III, s. 165.

¹² Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**, İstanbul 1283, C. II, s. 200; Mustafa Naîm, **Tarih-i Naîmâ**, İstanbul 1281, C. I, s. 365.

¹³ Hammer, **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, İstanbul 1332, C. VII, s. 218; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1983, C. III/1, s.78.

¹⁴ Hammer, **age**, C.VIII, s.40-41; Mustafa Naîm, **age**, C.I, s.372; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **age**, C. III/1, s.348-349.

¹⁵ Mehmed Süreyya, **age**, C.3, s.165.

1004, Şemseddin Sami¹⁶ H. 1009 senesini bildirir. Ancak düşürülen tarihler ve diğer kaynakların belirttiği tarih, H. 1006'dır.¹⁷ Şemseddin-i Sivasî'nin türbesi vefatından üç yıl sonra yaptırılmıştır.¹⁸

Eserleri

Şemseddin-i Sivasî, çoğu dinî-tasavvufî muhtevalı olmak üzere otuzdan fazla eser vermiş velûd bir müelliftir. Ancak Şemseddin-i Sivasî'ye ait olduğu söylenen eserlerin hepsi elimizde mevcut değildir. Bu eserlerin bir kısmı bizzat şairin kendisi tarafından bildirilirken bir kısmı kaynaklarda ismen zikredilmektedir. Ayrıca şairin bir esere farklı iki isim vermesi ve bu eserlerin farklı isimlerle kaydedilmiş olması da karışıklığa sebep olmaktadır.

1. Manzum Eserleri

Kaynaklarda biri manzum-mensur karışık olmak üzere Şemseddin Sivasî'ye ait on beş adet Türkçe manzum eser zikredilmektedir. Bunlardan üçü dışındaki eserleri kütüphanelerde mevcuttur.

1.1. Dîvân-ı Şemsî

Dîvân-ı Ârifâne, Dîvân-ı İlâhiyât, Dîvân-ı İlâhiyât ve Gazeliyât isimleriyle de anılan bu eser, aslında bir divançedir.¹⁹

1.2. Süleymâniyye

Şemseddin Sivasî'nin ilk manzum eseridir. Fâcîlâtün Fâcîlâtün Fâcîlün kalıbıyla kaleme alınmış 1595 beyitlik bir mesnevîdir. Süleyman peygamberin hikâyesi Kur'ân-ı Kerîm'den alınarak aktarılmıştır.²⁰

1.3. İrşâdü'l-Avâm

Şemseddin Sivasî'nin bizzat kendisinin haber verdiği²¹ İrşâdü'l-Avâm, bazı kaynaklarda mensur olarak zikredilmiştir.²² Mahmut Kaplan bir

¹⁶ Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lâm**, İstanbul 1306, C. IV, s. 2799.

¹⁷ Müstakimzâde Sadeddin Süleyman, **age**, bk. 22a; Muhammed Nazmî, **age**, bk.63a; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1311, C.I, s. 95; **Meşayih-i Osmaniyeden Sekiz Zâtın Teracim-i Ahvali**, s. 9; Hocazâde Hilmi, **Ziyaret-i Evliya**, s. 91.

¹⁸ Hasan Aksoy, **Şemseddin Sivasî, Hayatı, Eserleri ve Mevlidi**, Tenkitli Basım, Marmara Ü İlahiyat Fak., Basılmamış Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyeliği Tezi, İstanbul 1980, s.12.

¹⁹ Recep Toparlı, **Şemseddin Sivasî Divanı**, Sivas 1984.

²⁰ Hüseyin Akkaya, **Şemseddin Sivasî'nin Süleymâniyyesi**, Marmara Ü Sosyal Bil Ens. İstanbul 1998, Yüksek Lisans Tezi. Hüseyin Akkaya (Yayına Hzl. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin), **Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivasî'nin Süleyman-nâmesi**, I. Kısım İnceleme, II. Kısım Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım, Harvard Ü Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Böl. 1997.

makalesinde Nasihat-Nâme adı altında bu mesnevîyi tanıtmıştır.²³ Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün vezniyle kaleme alınmış 225 beyitlik küçük bir mesnevîdir.²⁴

1.4. İbret-nümâ

Aruz vezninin Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün kalıbıyla nazm olunmuş 4615 beyitlik bir mesnevîdir. İbret-nümâ, Feridüddîn-i Attâr'ın İlâhî-nâme isimli mesnevîsinin serbest tercümesi mahiyetindedir.²⁵ Attâr'ın bu eserini Türkçeye ilk tercüme eden Şemseddin-i Sivasî'dir.²⁶ Kaynaklarda İbret-nümâ'dan başka bir de Terceme-i İlâhî-nâme-i Şeyh Attâr adlı eserden bahsedilmektedir.²⁷ Bu durum, Mir'âtü'l-Ahlâk'ta olduğu gibi bir eserin farklı adlarla kaydedilmesinden kaynaklanmış olabilir.²⁸

1.5. Mevlid

Aruzun Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün kalıbıyla te'lîf edilmiş 1217 beyitlik bir mesnevîdir. Şemseddin-i Sivasî'nin Mevlid'i İstanbul'da (1286, 1300, 1307, 1328, 1331) ve Sivas'ta (1949) basılmıştır.²⁹

1.6. Gülşen-âbâd

Aynı zamanda Bahârü's-Sûfiyye adını da taşıyan Gülşen-âbâd, tasavvufî orijinal bir eserdir. Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün vezninde 557 beyitlik küçük bir mesnevîdir.³⁰

²¹ Şemseddin Sivasî, **Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam**, İstanbul 1291, s.163.

²² Hasan Aksoy, **Şemdeddin Sivasî, Gülşen-âbâd**, s.13; Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, s.28.

²³ Mahmut Kaplan, "Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâme Yazan Şairler ve Eserleri I", **Yüzüncü Yıl Ü, Fen-Edebiyat Fak., Sos., Bil., Dergisi**, C. III, Sayı 3, 1992, s. 56.

²⁴ Koyunoğlu Müzesi Ktp., Nu. 13716.

²⁵ Burhan Enginoğlu, **Şemseddin Sivasî'nin İbret-nümâ Mesnevîsi (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)**, Cumhuriyet Ü, Sivas 1997.

²⁶ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, s.97.

²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s. 95; **Meşayih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Teracim-i Ahvâli**, s. 12; Hocazâde Hilmi, **Ziyaret-i Evliya**, s. 92; Abdalbâki Gölpınarlı, "Şemsiyye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, s. 423.

²⁸ İbret-nümâ'nın Hâtimetü'l-Kitâb bölümünde şair, bu eseri Şeyh Feridüddîn-i Attâr'ın İlâhî-nâmesinden tercüme ederek, adını İbret-nümâ koyduğunu belirtir. Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., Nu. 1038, yk. 164b.

²⁹ Hasan Aksoy, **Şemseddin Sivasî, Hayatı, Eserleri ve Mevlidi**, Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyeliği Tezi, İstanbul 1980.

³⁰ Hasan Aksoy, **Şemseddin Sivasî, Gülşen-âbâd**, s.18.

1.7. Heşt Bihîşt

Aruz vezninin Fe^cilâtün Mefâ^cilün Fe^cilün kalıbıyla kaleme alınmış, 2820 beyitlik bir mesnevîdir.³¹ Asıl konu, dört makam ve her makam ikişer ravzaya ayrılarak ele alınmıştır. Birinci makam âdil emirlere, ikinci makam ilmiyle âmil âlimlere, üçüncü makam cömert zenginlere, dördüncü makam ise fakirlere ayrılmıştır. Eserde konuyla ilgili hikâyelere de yer verilmektedir.³²

1.8. Mir'âtü'l-Ahlâk

Eser, makalemizin devamında geniş olarak ele alınmıştır.

1.9. Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam

Mefâ^cilün Mefâ^cilün Fe^cülün kalıbıyla te'lif edilen bu mesnevî, H.1291/M.1874'te İstanbul'da basılan nüshaya göre 3638 beyittir. Bu eserin kaynaklarda geçen diğer bir adı da Kitâbü'l-Hiyâz Min-Savbi Gamâmi'l-Feyyâz'dır.³³

1.10. Terceme-i Kaside-i Bürde

İmam Busûrî'nin meşhur Kaside-i Bürde'sinin manzum tercümesidir. Aruzun Mef^cülü Mefâ^cilün Mef^cülü Mefâ^cilün kalıbıyla nazmedilmiş 161 beyitlik küçük bir eserdir.³⁴

1.11. Menâsik-i Hac

Haccın umdelerini konu edinen Menâsik-i Hacc'ın varlığını bizzat Şemseddin-i Sivasî haber vermektedir.³⁵

1.12. Pend-Nâme

Agâh Sırrı'nın "Bir nüshası bende" şeklinde haber verdiği bir eserdir.³⁶ Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesinde de Pend-Nâme-i Sivasî adıyla kayıtlı küçük bir manzume bulunmaktadır. Şemseddin-i Sivasî'nin Şerh-i Gazeliyât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis adlı mensur eseriyle birlikte aynı yazma içerisindeki bu eser, bir müseddes ile başlamaktadır. Bir gazel, devamında "Pend-i Sivasî" başlığıyla

³¹ Nermin Buluz, **Şemseddin Sivasî'nin Heşt Bihîşt Mesnevîsi (İnceleme- Edisyon Kritikli Metin)**, Cumhuriyet Ü, Sivas 1997.

³² Akkaya, **age**, s.137.

³³ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn** (Hzl. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), İstanbul 1972, C. II, s. 1839.

³⁴ Hüseyin Akkaya, **age**, s.138.

³⁵ Şemseddin Sivasî, **Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam**, s.163.

³⁶ Agâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963**, Ankara 1988, s.102.

mesnevî tarzında manzume yer almaktadır. Aynı şekilde üç gazel mevcuttur. Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün kalıbı kullanılan bu eser tam değildir. Toplam 73 beyittir.³⁷

Kaynaklarda Şemseddin-i Sivasî'nin Terceme-i Mantuku't-Tayr-ı Şeyh Attâr³⁸ ve Terceme-i Pend-nâme-i Şeyh Attâr³⁹ adlı iki manzum eseri daha sayılmaktadır. Bağdatlı İsmail Paşa ise, Risâletü't-Te'vîl adında manzum-mensur karışık kaleme alınmış bir eserden bahsetmektedir.⁴⁰ Kaynaklarda yer alan bu eserlerin yazma nüshaları kütüphane araştırmaları sırasında bulunamamıştır. Mesnevî üzerinde yapılan bir çalışmada Şemseddin-i Sivasî'nin "Esrâr-Nâme" adlı bir eserinden bahsedildiği, yapılan kütüphane araştırmasında böyle bir eser bulunamadığı ifade edilmiştir.⁴¹ Bir başka çalışmada ise Şemseddin-i Sivasî'nin "Şâh u Gedâ" adlı bir eseri olduğu belirtilmiştir.⁴² Her iki çalışmada da bu eserlerin hangi kaynağa dayandığı açıklanmamıştır.

2. Mensur Eserleri

Kaynaklarda Şemseddin-i Sivasî'nin ikisi Arapça, diğerleri Türkçe olmak üzere on dokuz mensur eser kaleme aldığı nakledilmektedir. Bunlardan on bir tanesinin yazma nüshaları kütüphanelerde mevcut olup diğerleri henüz tespit edilememiştir. Bu eserler başta tavavvuf olmak üzere tefsir, fıkıh, nahiv gibi ilmî konuları, Sultan Murad ve Mevlânâ'nın gazellerinin şerhlerini, Hulefâ-i Râşidîn gibi dinî şahsiyetlerin menkıbelerini işlemektedir.

2.1. Türkçe Eserleri

Şemseddin-i Sivasî'nin on yedi tane Türkçe mensur eserinden dokuzu kütüphanelerde mevcut bulunmakta, sekizinin de kaynaklarda ismi zikredilmektedir.

³⁷ Koyunoğlu Müzesi Ktp., Nu.12856/1.

³⁸ Bursalı Mehmed Tahir, **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Hocaşâde Hilmi, **Ziyaret-i Evliya**, s.92; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, (Hzl. İ. M. K. İnal, Kilisli Rifat Bilge), C. I, İstanbul 1951, s.150; Abdülbaki Gölpınarlı, "Şemsîyye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, s.423.

³⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *ay.*; **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s. 95; Hocaşâde Hilmi, *ay.*; Bağdatlı İsmail Paşa, *ay.*; Abdülbaki Gölpınarlı, *ay.*

⁴⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, C. I, s.150.

⁴¹ Gönül Ayan, **Tebrizli Ahmedî, Esrâr-Nâme (İnceleme-Metin)**, Ankara 1996, s.XXIX.

⁴² Mustafa Özkan, **Cinânî, Cilâü'l-Kulûb (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)**, İstanbul 1990, s. 19.

2.1.1. Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn⁴³

Bu eser kaynaklarda Menâkübü'l-Hulefâ⁴⁴ ve Riyâzu'l-Hulefâi'r-Râşidîn⁴⁵ adlarıyla da kaydedilmiştir.

2.1.2. Menâzilü'l-Ârifîn⁴⁶

2.1.3. Es-Safâyih fî-Tercemeti'l-Levâyih

Bu eser kaynaklarda Es-Safâyihu fî't-Tevhîd,⁴⁷ Safâ'ihu'n-Nevâ'ihî fî't-Tevhîd,⁴⁸ El-Fasâyih fî-Tercemeti'l-Levâyih,⁴⁹ El-Fasâyih fî't-Tevhîd⁵⁰ adlarıyla da zikredilmektedir.

2.1.4. Nakdü'l-Hâtır⁵¹

2.1.5. Emr-i İlâhî ve Hücet-i İlâhî

Kaynaklarda Hücet-i İlâhiyye,⁵² El-Hücetü'l-Îlâhiyye⁵³ adlarıyla da bahsedilmektedir.

2.1.6. Umdetü'l-Edîb fî't-Ta'allümi ve't-Te'dîb

Kaynaklarda Umdetün fî-Lügati'l-Fürs⁵⁴ ve Umdetü'd-Dînî fî-Kavâid⁵⁵ adlarıyla da belirtilmiştir.

2.1.7. Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis⁵⁶

2.1.8. Şerh-i Gazel-i Mevlânâ⁵⁷

⁴³ Eser İstanbul'da 1258, 1264, 1278, 1290, 1309, 1312, 1325 yıllarında basılmıştır.

⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C. II, s. 1841.

⁴⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, C. I, s.150.

⁴⁶ Akkaya, *age*, s. 140.

⁴⁷ Kâtip Çelebi, *age*, C. I, s.1079.

⁴⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, C. I, s.150.

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s.95.

⁵⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Meşâyih-ı Osmaniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, s.12.

⁵¹ Yusuf Yıldırım, *Şemseddin Sivasî ve Nakdü'l-Hâtır Adlı Eserinin Tahlili*, Erciyes Ü Kayseri 1995.

⁵² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s.95; *Meşâyih-ı Osmaniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, s.12.

⁵³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, C. I, s.150.

⁵⁴ Kâtip Çelebi, *age*, C.II, s.1171; Bursalı Mehmed Tahir, *Meşâyih-ı Osmaniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, s.12; Hocazâde Hilmi, *Ziyaret-i Evliya*, s.92.

⁵⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *ay*.

⁵⁶ Akkaya, *age*, s. 141.

⁵⁷ Akkaya, *ay*.

2.1.9. Şerh-i Terceme-i Evcibe Ali bin Ebî Tâlib li-Es'ileti Kümeyl bin Ziyâd

Kaynaklarda Şerh-i Kelimât-ı Kümeyl bin Ziyâd⁵⁸ olarak da belirtilmiştir.

2.1.10. Dâiretü'l-Usûl

Şemseddin-i Sivasî'nin bizzat haber verdiği bir eserdir.⁵⁹ Kaynaklarda da bu adla bir eseri olduğu bildirilir.⁶⁰ Ancak henüz bir yazma nüshası bulunamamıştır.⁶¹ Kaynaklarda Şemseddin-i Sivasî'nin olduğu söylenen fakat kütüphanelerde bulunamayan eserler şunlardır: Cilâu Uyûni'l-Arâisi'l-Mudahhara,⁶² İlcâmü'n-Nüfûs,⁶³ Letâifu'l-Âyât ve Nukûşu'l-Beyyinât,⁶⁴ Kıssa-i Musa ve Hızır,⁶⁵ Meclis,⁶⁶ Dürerü'l-Akâid,⁶⁷ Esrar-nâme Şerhi.⁶⁸

2.2. Arapça Eserleri

Arapça eserleri özellikle ders verdiği talebeler için kaleme alınmıştır.

2.2.1. Hallü Ma'âkidi'l-Kavâ'id⁶⁹

Şemseddin-i Sivasî'nin te'lif ettiği ilk eserdir.

⁵⁸ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95; **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Abdülbaki Gölpınarlı, "Şemsiyye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, s.423.

⁵⁹ Şemseddin-i Sivasî, **Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam**, s.163.

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95; **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Kâtip Çelebi, *age*, C.I, s.729.

⁶¹ Akkaya, *age*, s.142.

⁶² Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95; **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, C. I, s.150. Bu eser Fatih Güneren şahsî kütüphanesinde Abdülmecid-i Sivasî adına kayıtlıdır.

⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95; **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Abdülbaki Gölpınarlı, "Şemsiyye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, s.423.

⁶⁴ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95; **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, C. I, s.150.

⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95; **Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtn Terâcim-i Ahvâli**, s.12; Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, C. I, s.150; Hocaşâde Hilmi, *age*, s.92. Bu, ayrı bir eser olmayıp Nakdû'l-Hâtır bu adla kaydedilmiş olabilir.

⁶⁶ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95.

⁶⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, "Şemsiyye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, s.423.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/1, s.114.

⁶⁹ Şemseddin es-Sivasî, **Hallü'l-Me'âkad Şerhü'l-Kavâ'id**, Hzl. Ahmet Turan Arslan, İstanbul Örnek Baskı, 1993, s. 26.

2.2.2. Zübdetü'l-Esrâr fî-Şerhi Muhtasari'l-Menâr⁷⁰

Edebî Şahsiyeti

Küçük yaştan itibaren düzenli bir eğitim gören, bunun sonucunda elde ettiklerini başkalarına da öğretmek amacıyla otuzdan fazla eser kaleme alan Şemseddin-i Sivasî, on altıncı yüzyılın önemli şahsiyetlerinden biridir. Ünü Sivas'tan İstanbul'a kadar ulaşmış, üzerinde çalıştığımız Mir'âtü'l-Ahlâk Sultan III. Murad'a sunulmuştur. Zamanın padişahı Sultan III. Murad da Sivas yakınlarında "İşhanı" denilen köydeki tuzlayı Şemseddin-i Sivasî'ye hediye etmiştir.⁷¹ Şemseddin-i Sivasî, Sivas nahiyelerinde iki cami, bir mescit, bir mektep ve iki köprü yaptırmış, Sultan Murad'ın verdiği tuzlanın gelirini bu vakıflara günlük 24 dirhem olmak üzere tayin etmiştir.

Şemseddin-i Sivasî, Arapça ve Farsçayı eser te'lif edecek kadar iyi öğrenmiş, dinî-tasavvufî kültür atmosferinde yetişmiş, sahip olduğu bilgiyi eserleriyle aktarabilmiş, velûd bir şahsiyettir. Devrinin sosyal ve kültürel hayatını hakkıyla tanıyan ve bütün bu unsurları eserlerinde çok rahat kullanan Şemseddin-i Sivasî, didaktik eserleriyle tanınmıştır.

Şiirlerinde Şemsî mahlasını kullanan Şemseddin-i Sivasî, Halvetî tarikatı içinde Şemsiyye kolunu kurmuş, şöhreti İstanbul'a kadar yayılmış bir mutasavvıftır. Tasavvuf, onun şiirlerinde sadece ifadeyi zenginleştiren bir araç değil, bizzat eserlerin te'lif amacıdır. Bu tarzdaki dinî, tasavvufî, ahlâkî, didaktik ve hikemî eserlerde olduğu gibi şairlik iddiası güdülmemiş; şiir, ifadenin okunmasında kolaylık ve hafızalarda kalıcılık açısından bir vasıta olarak kullanılmıştır. Sivasî'nin amacı, şiirde sanatkârlık gücünü göstermek değil, tasavvufî fikirlerini geniş kitlelere yaymak ve halkı bu konuda eğitmektir.

Anlaşılması güç ve karmaşık dinî-tasavvufî konuları hiç zorlanmadan aktarması, sanki kendiliğinden kolayca ifade edilmiş gibi görünen beyitleri, aslında şairin kabiliyetini göstermektedir. Şairin tercihi olan bu sadelik, basitlik şeklinde algılanmamalıdır. İnce teferruatları bulunan hususları ifade için ıstılah, edebî sanat, mazmun gibi pek çok imkâna sahip olduğu hâlde, herkes tarafından rahatlıkla anlaşılır seviyeye indirgemek, kolay bir iş değildir. Şemseddin-i Sivasî'nin bu yönü bize Yunus Emre'yi hatırlatmaktadır.

⁷⁰ Akkaya, *age*, s. 143.

⁷¹ Şeyh Recebî's-Sivasî, *Necmü'l-Hüda* (Hidayet Yıldızı Şemseddin-i Sivasî Hazretlerinin Menkıbeleri, Çev. Hüseyin Şemsi Güneren, Hzl. Fatih Güneren), İstanbul 2000, s.72

Bir müellif olarak Şemseddin-i Sivasî'nin dikkat çeken yönü mesnevî şairliğidir. Sivasî'ye atfedilen on beş manzum eserden on biri bugün kütüphanelerde mevcuttur. Bu on bir eserden dokuzu mesnevî türündedir. Bunlara Divan-ı Şemsî'yi de eklersek, Şemseddin-i Sivasî'yi iki hamse sahibi olarak kabul etmek gerekir.

Şairin pek çok gazeli kendi devrinden itibaren yirminci yüzyıla kadar bestelenmiştir.⁷²

Mir'âtü'l-Ahlâk

1. Adı

Şair, eserine Mir'âtü'l-Ahlâk adını verdiğini bildirmektedir:

Hemân dem kalbe ilhâm itdi Hâllâk
Didüm adın anuñ Mir'âtü'l-Ahlâk (193)

Ancak bu isim, Hâtimetü'l-Kitâb'da Farsça tamlama şeklinde ve şairin yazdığı eserlerin isimleri sıralanırken de Mirkât-i Eşvâk ilavesiyle birlikte verilmiştir:

Aña şâmin durur Mir'ât-i Ahlâk
Yaraşur ger disem Mirkât-i Eşvâk (4503)

Eserin ismindeki bu ikilik hem kütüphane kataloglarına hem de şair hakkında bilgi veren eserlere yansımıştır. Kütüphane kataloglarında ve kaynaklarda Mir'âtü'l-Ahlâk⁷³, Kitâbu Mir'âtü'l-Ahlâk⁷⁴, Mir'ât-i Ahlâk⁷⁵, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk⁷⁶, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mişkâtü'l-Eşvâk⁷⁷,

⁷² Sadettin Nüzhet Ergun, **Türk Musikîsi Antolojisi**, İstanbul 1943, C. I, s. 103, 201, 205, 207, 209, 210, 237, 241, 292, 318, 364; Yılmaz Öztuna, **Türk Musikîsi Ansiklopedisi**, İstanbul 1969, C. I, s. 54; Hüseyin Şemsi Güneren, **Tasavvuf Musikîsinde Sivâsî İlahileri** (Yayın Hzl. Fatih Güneren), İstanbul 2000, s. 17, 20, 21.

⁷³ Topkapı Sarayı Ktp., Yeniler Böl., Nu. 270; Türk Dil Kurumu Ktp., Nu. 471; İstanbul Ü Merkez Ktp., Nu. 2750 ve 6372; Kütahya Tavşanlı Zeytinöğlü İlçe Halk Ktp., Nu. 1103; Süleymaniye Ktp., Fatih Böl., Nu. 2863/3; Hâlet Efendi İlavesi Böl., Nu.,17; Hekimoğlu Böl., Nu. 612.

⁷⁴ Diyarbakır Ziya Gökalp İhtisas Ktp., Nu. 888.

⁷⁵ Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Böl., Nu. 260 ve Güneren şahsî kütüphanesi

⁷⁶ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., Nu. 1555; Süleymaniye Ktp., Antalya Tekeli Böl., Nu.401/1 ve Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, C. I, s.151; Bursalı Mehmed Tahir, **Ahlâk Kitaplarımız**, İstanbul 1325, s.12.

⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih Böl., Nu. 2835; Hocazâde Hilmi, **Ziyaret-i Evliya**, s.92.

Mir'âtü'l-Ahlâk ve Müşevvîku'l-Eşvâk⁷⁸ isimleriyle karşılaşırız. İsimdeki bu karışıklık aynı zamanda Şemseddin-i Sivasî'nin eserleri sayılırken Mir'âtü'l-Ahlâk'ın farklı adlarla tekrar edilmesine sebep olmuştur.⁷⁹

2. Türü

Agâh Sırrı Levend "Ümmet çağında ahlâkî dinî esaslardan, hattâ tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığına göre, bir eser için dinî, tasavvufî, ahlâkî vasıflardan birini kesin olarak vermek kolay değildir. Dinî bir eser aynı zamanda tasavvufî, tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlâkî olabilir. Bunun içindir ki ancak kapsadığı esas fikre bakarak bir esere dinî, tasavvufî ya da ahlâkî hükmünü verir ve o çerçeve içine alabiliriz."⁸⁰ diye belirttikten sonra ahlâk kitaplarını 12 gruba ayırır ve Mir'âtü'l-Ahlâk'ı birinci grupta "genel ahlâk kitapları" arasında değerlendirir.⁸¹

Mahmut Kaplan ise "Şemseddin-i Sivasî'nin genel ahlâk konusunda yazmış olduğu Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirk'âtü'l-Eşvâk, muhtevası bakımından nasihat-nâme türünden sayılabilir. Zira 'güzel ve kötü ahlâk' konusu işlenirken aynı zamanda öğütler de verilmektedir. Bu yüzden eserin bir nasihat-nâme olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir." şeklinde bir açıklamadan sonra "Eser, tamamen dinî-ahlâkî bir karakter göstermektedir." hükmünü verir.⁸²

Bizce de Mir'âtü'l-Ahlâk dinî-tasavvufî muhtevalı bir nasihat-nâmedir. Çünkü şair, eseri hakkında açıklama yaptığı "Mukaddime"de Mir'âtü'l-Ahlâk için "nâsîh" kelimesini kullanır:

Ki bu bir merd-i şâf u sâde-dildür
Saña nâşîh durur şehri degüldür (163)

Asıl konunun işlendiği bölümlerde de sık sık öğüt veren ifadelerle karşılaşırız:

Şimâh-ı cân ile eylerseñ ışgâ
Cevâhirler taçam ol gûşa eşfâ (123)

⁷⁸ Koyunoğlu Müzesi Ktp., Nu. 12101; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s.95

⁷⁹ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri'nde Mir'âtü'l-Ahlâk'ı Müşevvîku'l-Eşvâk adıyla verdikten sonra Mir'âtü'l-Eşvâk adında başka bir eseri de zikreder ki Şemseddin-i Sivasî'nin böyle bir eseri yoktur.

⁸⁰ Agâh Sırrı Levent, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", **TDAY-Belleten 1963**, s.91.

⁸¹ Agâh Sırrı Levend, *agm*, s.96-97.

⁸² Mahmut Kaplan, "Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri I", **Yüzüncü Yıl Ü, Fen-Ed. Fak., Sos. Bil. Dergisi**, C. III, Sayı 3, Van, 1992, s.53-54.

Yapış mîzân-ı şer^ca kıyma elden
 Hâlâş olmak dilersen bu hâlelden (3052)

3. Yazılış Sebebi

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta ayrı bir sebep-i te'lif kısmı bulunmamaktadır. Ancak, şairin 34. beyitten sonra “vasl” başlığı altında ifade ettikleri sebep-i te'lif intibai uyandırmaktadır. Buna göre insanda bulunan akıl ve nefis sürekli savaşmaktadır. Bu savaşta aklın gâlip gelmesi esas amaçtır. Bu ikisinden hangisinin gâlip olduğu kişinin ahlâkı ile anlaşılmaktadır. Ahlâkın özellikleri bilinirse aklın kazanması için gerekenleri uygulamak daha kolay olacaktır. Ayrıca aklın, nelere sahip olduğunu ve düşmanlarının özelliklerini bilmesi gereklidir. Bu sebeple insanın kendinde bulunanları eksiksiz gösterecek birine daha doğrusu bir aynaya ihtiyacı vardır. İşte şair, eserini bu gayeyle kaleme almıştır. Sahip olunan ahlâkın nasıl olduğunu öğrenmenin yanında, hoşlanılmayan hususlardan da kurtuluşun yine Mir'âtü'l-Ahlâk yardımıyla olmasını ister:

Bu üslûb üzre baq Mir'âta rûşen
 Bilesin tâ seni kem mi ya ahsen (159)

Ki söyler yüze karşı vaşf-ı hâlin
 Ana hep bildürüp naqş u kemâlin (162)

Görinse şüretüñ Mir'âtde ger kem
 Anı tedbîle sa^cy it tırma epsem (165)

Hamîde vaşfi birle olup âbâd
 Bulalar bu kitâbum birle irşâd

Zemîme defterini eyleyüp çâk
 Rezâ'il vaşmetinden olalar pâk (202-204)

4. Yazılış Tarihi

Eser, H.996 Recep / M.1588 Mayıs ayında bitirilmiştir. Şair Mir'âtü'l-Ahlâk'ın telif tarihini eserin sonunda açıkça belirtir.

Doğuz yüz toğsan altı idi târîh
 Bunı yazardı hep ehl-i tevârîh

Receb ayında idi hayrû'l-eyyâm
 Bi-hâmdi'llâh kitâbum buldı encâm (4490-4491)

5. Beyit Sayısı

Mesnevînin beyit sayısı eserde bildirilmemiştir. Nüsha karşılaştırması sonucunda elde ettiğimiz beyit sayısı 4520'dir.

6. Tertibi

Mir'âtü'l-Ahlâk, klasik mesnevî plânına göre tertip edilmiştir. Müstakil mesnevîlerde yaygın bir şekilde kullanılan bu plân; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümünden meydana gelmektedir.

İslâmî geleneğe uygun olarak bulunan "besmele", metne dâhil değildir ve bazı nüshalarda başlıktan önce, bazılarında ise başlık olarak yer almaktadır. Yine, Türk ve İran edebiyatlarında, uğur getireceğine inanılarak, esere Arapça bir beyit veya mısra ile başlama geleneğini Mir'âtü'l-Ahlâk'ta da görmekteyiz.

Herhangi bir alt başlık verilmeden Arapça iki beyitle başlayan 22 beyit "tevhid" mahiyetindedir. Şair ayrıca "tevhid" olduğunu bildirerek ikinci bir manzume daha yazmıştır. Değişik vezinlerde kaleme alınan üç "na't"ı, dört halifenin ve Hz. Peygamber'in ashâbının övüldüğü "medhiye" takip eder. Mir'âtü'l-Ahlâk'ın tanıtıldığı "mukaddime" ile giriş bölümü bitirilir ve konunun işlendiği bölüme geçiş yapılır.

Asıl konunun işlendiği bölüm, ahlâk-ı hamîdeye on bâb ve evsâf-ı zemîmeye on fasıl ayrılmak suretiyle toplam yirmi ana başlıktan meydana gelmiştir.

Ahlâk-ı hamîde; zikrû'l-mevt, kanaat, tevbe ve mücâhede, tevâzu, rızâ, ihlâs, şükür, cûd u sehâ, muhabbet ve şevk ile muhâsebetü'n-nefs olmak üzere on bâbda ele alınmıştır.

Evsâf-ı zemîme ise; tûl-i emel, hırs, şehvât, ucb, hased, riya, küfrân-ı ni'met, buhl, adâvet-i Hak ve ihmâl başlıklarında on fasıldan oluşur.

Her bâb ve fasıl, kendi içinde farklı sayıda alt başlık kullanılarak açıklanmıştır. Şair, bâb içerisinde farklı bir bölüme geçeceğinde çok genel bir başlık olan "vasl"ı kullanır.

Bitiş bölümünde ise "na't" ve "hâtimetü'l-kitâb" bulunmaktadır. Burada eserin ismi, telif tarihi bildirilmiş, zamanın padişahı Sultan III. Murad övülmüştür. Dikkat çeken bir husus ise şairin Sultan III. Murad zamanında

kaleme aldığı eserleri isim belirterek telif sırasına göre saymasıdır. Mir'âtü'l-Ahlâk dua niteliği gösteren beyitlerle sona ermektedir.

7. Eserde Yer Alan Bâblar ve Fasıllar

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta mesnevîyi oluşturan esas kısım iyi ahlâkın ve kötü ahlâkın özelliklerinin işlendiği bâb ve fasıllardır. Şair, “mukaddime”de bu bâb ve fasıl ayrımını nasıl yaptığını anlatır:

İnsan vücudu, çeşitli dükkânların bir arada bulunduğu bir çarşıdır. Çarşının sağındaki ahlâk-ı hamîde dükkânlarında ilim ve hikmet, iyi kimseler tarafından alınıp satılır. Sol taraftaki evsâf-ı zemîmenin ahlâksız kişilerinde ise kötülük ve cehâlet, alış verişin malzemesidir. Birbirine düşman olan bu iki taraf sürekli harp hâlidir. Ahlâk-ı hamîdenin başında akıl ve ruh; evsâf-ı zemîmenin başında nefis ve hevâ komutandır. Her komutanın hizmetinde onar “beg” vardır. Şairin “beg” olarak nitelendirdiği, Mir'âtü'l-Ahlâk'ta konuyu ele alarak işlediği bölümlerdir. Şair, her birinin ayrı adı olduğunu ve bunları teker teker açıklayacağını belirtir.

Eserde, ahlâkın iyi özelliği önce ele alınarak işlenmiştir. Devamında ise, bu iyi özelliğin tersi olarak bilinen huy ele alınmıştır.

Şair, her bâb ve fasılda yer alan ahlâk vasfını tarif eder, özelliklerini sıralar, bu vasıf hakkında öncelikle âyet ve hadis iktibasları yapar. İktibasta bulunacağını belirten şair, iktibası genelde Arapça tam metin hâlinde aktarır ve bunların anlamını açıklar. Nadiren anlam açıklanmamıştır.

Tam metin hâlindeki iktibaslar, kendinden önceki ve sonraki beyitlerle kaynaştırılarak metne dâhil edilmiştir. Şair, genellikle iktibas yapacağını bildirir ve devamındaki beyitlerde de meâlî aktarır. Meâl, nadiren de önceki beyitlerde verilmiştir.

Örnek teşkil etmesi ve şairin her iki dile hakimiyetini göstermesi açısından buraya “İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi?” mealindeki (Hadîd, 57/16) âyet ile “(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz.” (Fâtihâ, 1/5) mealindeki âyetin iktibasının yapıldığı bölümleri aktarıyoruz:

Bu âyetden iderdi ol kırâ'at
Ki buyurmuş işit ol Rabb-i 'izzet (1068)

ol¼« s| %eiU|Ë ë*¼«d¼c¼ rN□u*- lA¥Ô Ê««uM|« s²
c*¼ ÊQ² r¼« v¼UFÔ ë*¼« %U-

Ki vâkt olmadı mı mü'minler için
Bize meyl eyleyen mü'kınlar için

Ki yâd idüp bize kıla huşû'ı
Dağı ef'âl-i bâtıldan rücû'ı (1070-1071)

Göñül dünyâ ile b¼Fî „U²«
Dise ol dem kime olur ta'abbüd (378)

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta yirmi beşi tam metin hâlinde beyitlerin arasında, elli altısı da beytin bütünlüğü içerisinde nâkıs iktibas olmak üzere toplam seksen bir âyet iktibası yer almaktadır.

Âyetleri hadisler takip eder. Hadislerin kullanımı da âyetler gibidir. Kırk üç tanesi tam metin olarak beyitlerin arasında, yedi tanesi nâkıs iktibas olarak beyit içinde, beş tanesi meâlen, yedi tanesi hikâye şeklinde hadis olduğu bildirilerek toplam altmış iki hadis iktibas edilmiştir. Dokuz hikâyede ise Hz. Peygamber ile ilgili hadiseler aktarılırken Hz. Peygamberin sözlerine yer verilmiştir.

Şair, anlattığı konuyu âyet ve hadis iktibaslarıyla kuvvetlendirmekte, sözlerini ispatlamaktadır. Aynı amaçla aktardığı bilgilerin kaynağını da ifade etmekten çekinmez. Bu kaynaklar öncelikle İmamı Gazalî'nin İhyâu Ulûmi'd-din ve Kimyâ-yı Saâdet adlı eserleridir. Şair; Fahreddin-i Râzî, Enes, İbni Sîrîn, Mevlânâ gibi isimleri de kaynak olarak belirtir.

Bize himmet idüp Şeyh-i Gazâlî
Anı bir başka faşl itmiş o 'âlî (1149)

Bunlardan sonra da din büyüklerinin sözlerini bazen isim vererek aktarır ve konuyla ilgili gördüğü hikâyeler anlatır. Hikâyelerin hepsinde ayrı birer başlık bulunmamaktadır. Ancak şair, âyet veya hadis iktibasında bulunacağını belirttiği gibi hikâyeye anlatacağını, açıklayacağı konuyu da belirtir.

İşitgil kışsa-i Şeddâd u Âdı
Diyem icmâl ile andan murâdı (383)

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta toplam yetmiş yedi hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâyelerde İslam tarihinden konular ve başta Hz. Peygamber olmak üzere din büyüklerinin yaşadıkları ve onların aktardıkları anlatılmaktadır. Hikâyelerin kaynağı Mesnevî, Meâricü'n-Nübüvve, İhyâu Ulûmi'd-din ve Kimyâ-yı Saadet gibi eserlerdir. Ayrıca eserdeki üç hikâye Kur'an-ı Kerim'den alınmıştır.

Ele alınan konunun farklı bir yönüne geçiş yapılırken “vasl” başlığı yer almaktadır ve hikâyelerin büyük bir kısmı bu bölümlerde anlatılmaktadır. Ancak, şair nelerden bahsedeceğini de ilk beyitlerde açıkça belirtir:

İşit benden diyem esbâb-ı kibri
Ki tâ sedd idesin ebvâb-ı kibri (1763)

Velî her bir şucuñ bir tevbesi var
Kulağ tutar iseñ naql idem aḥbâr

°İlim çünki °amelden oldı aḡdem
Diyem eşnâf-ı °işyâni muḡaddem (1122-1123)

Diyem anuñ °alâmet ü °ilâcın
Düzem °ilm ü °amelden çoḡ ma°âcîn (2280)

Şair, kötü huyların anlatıldığı “evsâf-ı zemîme” fasıllarında bu huydan kutulmak için yapılması gerekenleri de belirtmiştir.

Her bâb ve fasl “münâcât” türünde beyitlerle bitirilmektedir. Bunların bir kısmında “münâcât” başlığı bulunmaktadır. Münâcâtlar genellikle bölüm sonlarında yer almakla birlikte bazen de konuya giriş, münâcât ile yapılmıştır. Konu başındaki münâcâtların amacı okuyucuyu karmaşık ve geniş olan konuya hazırlamaktır. Münâcât bâb sonunda ise şair, bu haslete kavuşmayı; fasıl sonunda ise bundan uzak durmayı niyaz eder.

8. Mesnevîdeki Nazım Şekilleri

Mir'âtü'l-Ahlâk mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Ancak, giriş bölümünde üç kaside ve bir nazm; hâtimede ise bir kaside yer almaktadır.

9. Vezin

Şemseddin-i Sivasî, Mir'âtü'l-Ahlâk'ı aruzun çok kullanılan Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün kalıbıyla yazmıştır. Ancak, nazmın vezni Fâ'ilâtün Mefâ'îlün Fe'îlün; kasidelerden birinin vezni Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün; diğerinin de vezni Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün'dür.

İmale sıkça kullanılmıştır. Bunların büyük bir kısmı vurgulu hecelere getirildiğinden âhenk açısından bir kusur teşkil etmez. Bazılarında ise özellikle “gice “ gibi iki kısa heceli kelimelerde kusur kabul edilen imaleler bulunmaktadır. “fânî, ya'ni” gibi kelimelerde aruz açısından mazur görülen zihaf lar dışında kusur sayılan zihaf lar yoktur.

Bazı durumlarda mısraı vezne uydurmak amacıyla, ünlüyle biten kelimed en sonra yine ünlüyle başlayan kelime geldiğinde ünlülerden biri, âhenk bozulmadan düşürülmüştür. n'olacaktır, n'idersin, k'anunla gibi.

“zıkr, şükr” gibi bazı kelimeler özellikle mısra başlarında kullanıldığında konuşma dilindeki gibi bir ünlü ilavesiyle zikir, şükür şeklinde kullanılmıştır.

Bunlarla birlikte bazı mısralarda aruzun kusursuz olarak kullanıldığı görülür.

Klasik Türk edebiyatı şairleri kıstas alınır sa, şairin vezne tam bir hakimiyet sağladığı söylenemez. Ancak, Şemseddin-i Sivasî'yi edebî eser kaleme almaya yönlendiren husus da şairlik iddiası değildir. Müellif, tasavvufi fikirlerini yaymak ve halkı eğitmek amacındadır. Eseri ve şairi bu yönüyle değerlendirdiğimizde 4520 beyitlik bir mesnevîde yukarıda belirttiğimiz durumların bulunması gayet normaldir.

10. Kafiye

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta klasik anlayışa göre kafiye seçilmeye gayret edilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler kafiye olarak kullanılırken kafiyelerin dillere göre dağılımında Arapça kelimelerin çokluğu bâriz bir şekilde dikkât çekmektedir.

Aynı vezni kullanmaktan doğan monotonluğu bozmak için, zü'l-kavâfi dediğimiz beyit içindeki kafiye lere sıkça baş vurulmuştur.

Redifler Türkçe kelime ve eklerden meydana getirilmiştir. Bunun yanında nadiren Arapça veya Farsça rediflere de rastlanmaktadır.

Neticede, şairin kafiyei ustaca kullandığını söyleyebiliriz.

11. Dil ve Üslûp

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta sade, açık ve akıcı bir dil görülmektedir. Müellifin kaleme aldığı Arapça eserlerin asırlarca ders kitabı olarak okutulduğu ve bu eserlere haşiyeler yazıldığı dikkate alınır⁸³, Şemseddin-i Sivasî'nin sade dil kullanmayı bilinçli bir şekilde tercih ettiği ortaya çıkmaktadır.

Mesnevîde sadece bir beyit Farsça, on dokuz beyit Arapça, dört beyit de Arapça-Türkçe olmak üzere mülemmâdır. Bunun dışındaki 4500 beyit Türkçedir.

Telif tarihi (H.996/ M.1588) itibarıyla Mir'âtü'l-Ahlâk, Eski Anadolu Türkçesine ait özellikleri tamamen yansıtmaktadır.

Şemseddin-i Sivasî, mutasavvıf bir şairdir, aynı zamanda talebe yetiştiren bir şeyhtir. Tasavvuf onun için bir araç değil amaçtır. Mir'âtü'l-Ahlâk da halkın ahlâk eğitiminde yararlı olmak gayesiyle kaleme alınmıştır. Bundan dolayı eserde sade bir dil tercih edilmiştir. Özellikle konuyu açıklamak amacıyla anlatılan hikâyelerde akıcı bir üslûp ve işlek bir konuşma dili dikkat çeker. Bu durum, okuyanın dikkatini hikâyeye yoğunlaştırmasını kolaylaştırmaktadır.

Be-nâ-gâh uğradı bir pîre yolu
Meger şeytân idi itdi su'âli

Ki kıandandur geliş kıanda gidersin
Elünde bu teber anı n'idersin

Didi 'âbid aña ol fikr-i sahtı
Ki kesmege giderven ol dırahtı

Didi ol pîr o dem ey merd-i 'âlî
Bu fikründen müberrâ eyle bâli

Yüri var şavma'ân içre ferâğ ol
Sözüm diñle bu sevdâdan ırağ ol (2661-2665)

⁸³ Şemseddin es-Sivâsî, **Hallü'l-Me'âkud Şerhü'l-Kavâ'id**, (Hzl. Ahmet Turan Arslan), İstanbul Örnek Baskı, 1993, s. 26.

Şemseddin-i Sivasî'nin amacı halkı eğitmektir. Tek çabası, doğru anlaşılacak ve okuyucuyu sıkmadan ona nasihat etmektir. Az, öz ve etkileyici bir ifade için gayret eder. Dolayısıyla bu amacına hizmet eden atasözlerini, deyim ve halk tabirlerini mesnevîde sıkça kullanır. Şairin bunları konuşma dilinin tabiiliği içinde kolayca kullandığı dikkat çeker.

Cenāba aç bu dest-i ihtiyācı
Ki yoqluql söyledür elbette acı (906)

Şıdı ırzını göñlin itdi tālān
Tuz ekdi yarasına anda nā-dān (3454)

Şemseddin-i Sivasî, hayatının büyük bir kısmını halkı ve talebelerini yetiştirmek için ders vermekle geçirmiştir. Uzlete çekilmek yerine aktif bir şekilde sosyal hayatın içinde bulunmayı tercih etmiştir. İçinde yaşadığı toplumu çok iyi tanıyan bir eğitimci olarak, sosyal hayata ve halkın inançlarına ait izleri ustaca kullanır.

İki ʿadl ile şābit oldı da ʿvā
Bi-ḥamdi'llāh ki def ʿ oldı bu ḡavḡā (1632)

Kirā ile tırur cānuñ bedende
Çıkarurlar anı müddet irende (629)

Mir'ātü'l-Aḥlāḡ'a bir sohbet havası hâkimdir. Şair, varlığını okuyucudan gizlemez. Aksine her fırsatta "ey cān, ey bürāder" gibi hitaplarla ona seslenir. Bu hitaplar umumî olmaktan ziyade doğrudan 2. teklik şahsa yöneliktir.

Vücūduñda bu iki şāh u leşker
Mü'ebbed ceng iderler ey bürāder (138)

Özellikle hikāye anlatıldıktan sonra alınması gereken dersin tekrar edildiği durumlarda şair, bir öğretmen edasıyla mutlaka okuyucuya seslenir. Bunda Şemseddin-i Sivasî'nin hayatı boyunca verdiği vaaz ve sohbetlerin etkisi olduğu açıktır.

Budur bāzār-ı dünyānuñ mişāli
Ki didüm bunda saña ḡasb-i ḡāli (609)

Gel imdi tevbeye eyle ʿazīmet
Bu ḡayl-i ʿömre irmedin hezīmet (985)

Tefekkür eyledüñ mi şöm-ı kibri
Ne vîrânlık kıılır gör büm-ı kibri (1801)

İnsanlara kendilerinde var olan kusurları göstermenin ve eksiklikleri kabul ettirmenin en kolay yolu temsilî bir hikâye anlatmaktır. Yoksa kimse kendinde bir kötülük görmez. Şair de bilhassa zemîme fasıllarında bu özellikleri emsal ile aktarır.

Dilerven şimdi kılam darb-ı emşâl
Ki emşâl ile mekşûf olur aḥvâl (878)

Temsilî bölüm bitince işin aslını açıkça belirtir ve asıl maksada kavuşulmasını ister.

Fevâkihden çi ger zıkr itdüm eşnâf
Ma°arîfdür velî maḫşûdum ey şâf

Ki emşâl iledür taşvîr-i ma°nâ
Daḫı rûşen olur fehminde feḫvâ

Meşeldür gösteren ma°ḫûlı maḫsûs
Dükân u büstânda olma maḫbûs

Muḫayyed olma emrûd u enâra
Murâdı fehm idüp devr it kenâra (4386-4399)

Eserde dikkat çeken bir başka üslûp özelliği de şairin olumlu tutumudur. Özellikle kötü huylar konusunda okuyucuyu utandırıp ümitsizliğe düşürmek yerine, tıpkı müşfik bir baba gibi iyiliğe teşvik eder. Nasihatler kuru, sert ve incitici olarak verilmez. Okuyucuyu iyi ahlâka imrendirmek ve teşvik etmek esastır.

Eger bu kışsadan alduñsa ḫişşe
Ne deñlü mücrim iseñ çekme guşşa (1109)

Ḥased geldi diyü ḡam yime fâlûñ
Düriş terk eyle ḫüb olur me°âlûñ

Ḥudâ bir ḡulmı ger sevse yârâ
Aña °aybını eyler âşikârâ

Ki tā terk eyleyüben ola maḥbüb
Huzür-ı Haḫka ol varmaya ma'cüb (2543-2545)

Uzun mesnevîlerde aynı vezni kullanmaktan doğan monotonluğu kırmak için farklı vezinlerde ve farklı nazım şekliyle şiirler bulunmaktadır. Mir'atü'l-Ahlāk'ta bu tarzda yazılmış manzumeler yoktur. Şair, bunun yerine mısra başlarında kelime tekrarını ve beyit içinde kafiyeyi tercih etmiştir.

Şemseddin-i Sivasî bir şeyh, Mir'atü'l-Ahlāk bir nasihat-name olmasına rağmen şair, divan şairlerinde gördüğümüz üslûpla zamandan şikâyetçidir. Dünya hayatı kısa ve meşakkatlidir. Ancak şair, bunları samimi bir dille ifade ederken yine nasihati ön planda tutmaktadır.

Tef-i mevtden söyünmedin çerāguñ
Gel imdi eylegil mevte yaraḡuñ

Budur devr işi yaḫar bir çerāḡı
Virüp envā^c-ı ni^cmetle ferāḡı

Żiyā ile kaçan bulsa kemālin
Aña üf dir daḫı virmez mecālin

Budur hem rüzgāra ^cahd u ḫānūn
Saña şu virse döker yirine ḫūn

Eger nān virse alur yirine cān
Bir oḡ dimege itdürür biñ efgān

Eger lāḡ ile itse merḫabālar
Bu lu^cb ile müheyyā bil cefālar

Murāduñ şehdi şanma rāygāndur
Kim anuñ kıymeti bu tatlu cāndur

Öperken ışırrur şaḫın zamāne
Budur işi senüñle cāvidāne (715-722)

Şair, eserin bir nasihat-name olmasından dolayı sanatlı anlatımı tercih etmez. Ancak, mânâyı kuvvetlendirmek, ifadeyi güzelleştirmek, sözü kısaltmak ve etkili kılmak gibi özellikleriyle edebî sanatları kullanmaktan da geri durmamıştır.

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta edebî sanatların hemen hepsiyle karşılaşmak mümkündür. Genel anlamda kalıplaşmış bulunanların yanında gayet orijinal ve güzel örneklere de rastlamaktayız. Edebî sanatların Mir'âtü'l-Ahlâk'taki kullanımında herhangi bir zorlama olmamış, bunlar gayet tabii bir şekilde ifade içerisinde yerlerini almışlardır. Hatta tesadüfen bir araya gelmiş gibi bir intiba uyandırmaktadır. Fakat bunların şair tarafından bilinçli olarak kullanıldığı kanaatindeyiz.

Özellikle temsille yapılan açıklamalarda teşbih ve istiare, İslâm tarihinden verilen örneklerde telmih, okuyucunun dikkatini çekmede nida, ahengi sağlamada tekrar, tarsi, iştikak ve cinas gibi edebî sanatlara sıkça başvurulmuştur. Eserin dinî, tasavvufî, ahlâkî muhtevalı bir nasihat-name olması dolayısıyla irsâl-i mesel ve âyet-hadis iktibasları da zengin bir şekilde kullanılmıştır.

Şair, başta Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsçaya hâkimdir. Fakat bunu sanat gayesi güderek kullanmaz. Bilinçli bir şekilde sade, anlaşılır bir dil kullanmaya özen gösterir. Ancak dikkat edilirse kelimeleri tasarrufunda bir zorlama yoktur. Sanki kendiliğinden bir araya gelmiş, kolayca ifade edilmiş gibi görünse de aslında oldukça karmaşık olan konuları bu kadar kolay anlaşılır bir şekilde ortaya koymak gerçekten üstün bir ifade kabiliyetini ve engin bir tecrübeyi gerektirmektedir.

Sonuç

On altıncı yüzyılın mutasavvîf âlimlerinden Şemseddin-i Sivasî, manzum ve mensur otuzdan fazla eser vermiştir. Kaynaklarda bahsedilen fakat henüz kütüphanelerde bulunamayan eserlerinin yanında bugün elimizde olanlar bile Şemseddin-i Sivasî'yi iki hamse sahibi yapmaktadır. Şemseddin-i Sivasî'nin hamse sahibi olan şairler arasında yerini alması gerekmektedir.

Şemseddin-i Sivasî, fazla eser vermesine paralel olarak usta bir şairdir. En karmaşık konuları bile herkesin rahatça anlayabileceği şekilde ifade kabiliyetine sahiptir. Şiir söylemede zorlanmadığı, verdiği çok sayıdaki eserinde görülen akıcı ve pürüzsüz üslûbundan anlaşılmaktadır. Didaktik eserlerderastladığımız kuru ve sıkıcı anlatım yerine, hikâye ve temsillerle süslenmiş, işlek bir dil ve akıcı bir üslûp dikkât çekmektedir.

Şemseddin-i Sivasî, Arapça ve Farsçaya eser verecek kadar vâkıf olmasına rağmen, bilinçli bir şekilde sade Türkçeyi tercih eder.

Makalemize konu olan Şemseddin-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk adlı mesnevîsi, dinî-tasavvufî-ahlâkî bir nasihat-namedir.

Eserdeki bilgilerin kaynağı, Kur'ân-ı Kerim, hadis, siyer, Tezkiretü'l-evliya ve İslam tarihidir. İmam Gazâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-din ve Kimyâ-yı Saadet adlı eserleri ile Mevlânâ'nın Mesnevî'si şairin açıkça ifade ettiği kaynaklar arasındadır.

Mir'âtü'l-Ahlâk'ta hem güzel ahlâk hem de sakınılması gereken kötü ahlâk özellikleri karşılıklı olarak ele alınmaktadır. Eser; güzel ahlâk on bâb, kötü ahlâk on fasıl olmak üzere bölümler hâlinde ve bir birinin zıddı huylar arka arkaya verilmek suretiyle tertip edilmiştir. Güzel Ahlâk özelliklerinden ölümü hatırlama, kanat, tövbe, tevazu, rıza, ihlas, şükür, cömertlik, muhabbet ve nefis muhasebesi işlenirken, bunların karşısındaki kötü özellikler de tûl-i emel, hırs, şehvet, kibir, haset, riya, küfrân-ı nimet, cimrilik, Hak düşmanlığı ve ihmal olarak belirlenmiştir.

Mir'âtü'l-Ahlâk, Eski Anadolu Türkçesine ait kelimeler ve özellikler açısından oldukça zengindir. Atasözleri ve deyimler de ifade içerisinde sıkça fakat gayet yerinde kullanılmıştır.

Mir'âtü'l-Ahlâk, Sultan III. Murad'a sunulmuş, karşılığında İşhanı tuzlası Şemseddin-i Sivasî'ye hediye edilmiştir.

Mir'âtü'l-Ahlâk'ın çeşitli kütüphanelerde tespit ettiğimiz on altı nüshasının bulunması ve bunların çok iyi korunmuş olması, eserin çok sevilip okunduğunu göstermektedir. Aynı durumun Şemseddin-i Sivasî'nin diğer eserleri için de geçerli olması, Mevlid ve Menâkıb-ı A'zam'ın defalarca basılması, şairin bütün eserlerinin beğenilerek okunduğunun bir işaretidir.

Şemseddin-i Sivasî, Halvetiyye tarikatı içerisinde Şemsiye kolunu kuran bir şeyhtir. Bir tarikat şeyhi olmasına, ilim ve edebiyatın merkezi İstanbul'dan uzakta yaşaması da eklenince hiçbir tezkireci ondan bahsetmemiştir. Bunda muhtemelen klasik anlayışa uygun şekilde devlet büyüklerine kasidelerin bulunmadığı Divan-ı Şemsî de rol oynamıştır. Ancak hem hacim hem de şekil ve muhteva bakımından mesnevîleri ele alınca Şemseddin-i Sivasî'nin diğer mesnevî şairleriyle aynı çizgide eser verdiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle üzerinde çalıştığımız Mir'âtü'l-Ahlâk'ın diğer dinî-tasavvufî-ahlâkî nasihat-namelerden bir farkı yoktur. Şemseddin-i Sivasî'de tekke şairlerinde gördüğümüz vezin ve kafîye kusurlarına rastlamıyoruz. Bu bakımdan her ne kadar divan şairi sıfatıyla şuara tezkirelerinde yer almasa da onu tekke şairi olarak nitelendirmek doğru olmaz kanaatindeyiz. Telif ettiği mesnevîler ve bu eserlerdeki klasik şiir malzemelerini kullanmadaki ustalığı dikkate alınrsa, tasavvufî kültürle yetişmiş bir şair olarak divan edebiyatına daha yakın olduğunu söylenebilir.